

ESKİ TÜRKLER YEMEK ÇUBUKLARI KULLANIYOR MUYDU?

DID THE OLD TURKS USE CHOPSTICKS?

Arda KARADAVUT*

ÖZ: MS I. yüzyıldan itibaren Çin’de buğdayın daha çok tüketilmesi, buğdaydan elde edilen erişte, makarna, mantı gibi yiyeceklerin çeşitlenmesi ve bunları kaşıkla yemenin zor olması yemek çubuklarının kullanım alanlarını genişletmiştir. III. yüzyılda değirmen taşının sadece buğday öğütmede kullanılan bir alet olmadığını fark eden Çinliler kanolayı da öğütüp yağını elde etmişlerdir. Kanola yağının elde edilmesiyle yeni bir pişirme yöntemi ortaya çıkmıştır: kızartma. Yağda kızartılan yiyecekler lokma büyüklüğünde kesildiğinden bunların yemek çubuklarıyla yenmesi daha da kolaylaşmış ve çubuk kullanımı zaman içerisinde gittikçe artış göstermiştir. Bugün Asya’nın her yerinde bulunan yemek çubukları özellikle Uzak Doğu’da önemli kültürel değere sahiptir. Günümüzde Çin’e yakın coğrafyalarda ve Çin sınırları içerisinde yer alan Uygurlar ve Salarlar gibi Türk boylarının da yemek çubukları kullandıkları bilinmektedir. Bu durum, beraberinde “eski Türkler yemek çubukları kullanıyor muydu?” sorusunu sordurmaktadır. Kullanmışlarsa yemek çubuklarını hangi sözcükle ifade etmişlerdir? Bu sözcük Türkçe kökenli midir yoksa alıntı bir sözcük müdür? Yemek çubuklarının herhangi bir kültürel değeri var mıdır? Çalışma sonunda eski Uygur metinlerinden hareketle eski Türklerin yemek çubuklarını kullandıkları ve bu yemek yeme aracını çöki sözcüğüyle ifade ettikleri tespit edilmiştir. Köken bilgisi tartışmalı olan çöki sözcüğünün Çince chu-qi sözcüğünden geldiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Asya, Çin, Eski Uygurca, Uygurlar, Uzak Doğu, yemek çubukları.

ABSTRACT: Since the 1st century AD, the increased consumption of wheat in China, the diversification of foods such as noodles, pasta and dumplings made from wheat, and the difficulty of eating them with a spoon, have expanded the usage areas of chopsticks. III. In the 19th century, the Chinese realized that the millstone was not just a tool used to grind wheat, and they also ground canola to obtain its oil. With the extraction of canola oil, a new cooking method has emerged: frying. Since fried foods are cut into bite-sized pieces, it has become easier to eat them with chopsticks, and the use of chopsticks has increased over time. Chopsticks, which are found all over Asia today, have important cultural value, especially in the Far East. It is known that Turkish tribes such as Uyghurs and Salars, located in geographies close to China and within the borders of China, also use chopsticks. This situation brings with it the question "Did the Old Turks use chopsticks?" It makes you ask the question. If so, what word did they use to describe chopsticks? Is this word of Turkish origin or is it a loanword? Do chopsticks have any cultural value? At the end of the study, based on the old Uyghur texts, it was determined that the old Turks used chopsticks and expressed this eating tool with the çöki. It has been revealed that the çöki, whose origin is controversial, comes from the Chinese word chu-qi.

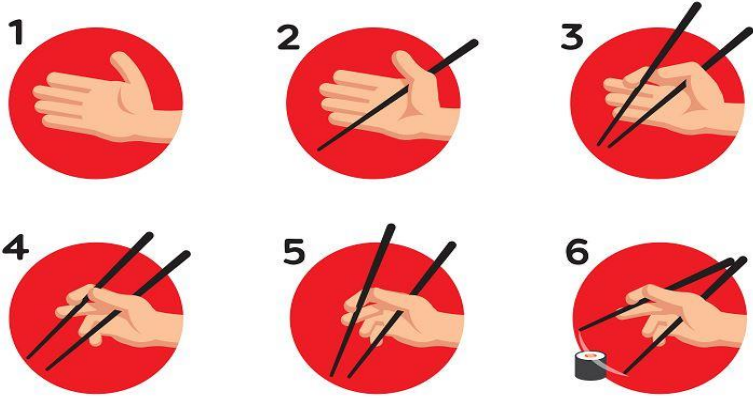
Keywords: Asia, China, Old Uyghur, Uyghurs, Far East, chopsticks.

* Dr. Öğr. Üyesi-Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Zonguldak-ardakaradavutt@gmail.com (Orcid: 0000-0001-9059-0873)

Giriş

Yemek çubukları, Asya kökenli bir mutfak aracı olmasının yanında 20. yüzyıldan itibaren Uzak Doğu mutfağının başta ABD ve Avrupa'ya açılmasıyla bu kıtalarda da kullanılmaya başlanan bir yemek yeme aracı olarak öne çıkmaktadır. Tabaktan ya da kâseden yemekleri almak için çatal ve kaşık yerine kullanılan yemek çubukları ağaçtan yapılabildiği gibi plastikten, metalden veya altın, gümüş gibi değerli madenlerden de yapılmaktadır.

Pek çok insanın Uzak Doğuluları görüp “bunlarla nasıl yemek yiyebiliyorlar?” sorusunu sordukları da bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yemek çubuklarıyla yemek yeme eğitimi Uzak Doğu'daki birçok ülkede erken yaşta verilmektedir. Örneğin Çin'de üç yaşından itibaren bu çubukların nasıl tutulacağı öğretilmektedir (Desheng ve Zheng, 2013: 1). Popüler kültürün etkisiyle kullanım sıklığı oldukça artan yemek çubuklarının nasıl tutulacağıyla ilgili aşağıdaki görsel ipucu verecektir:

(URL-1)

Görselden görüldüğü üzere yemek yerken üst çubuk işaret parmağı ile alt çubuğa doğru itilmeli ve alt çubuk daima sabit durmalıdır. Yemek çubukları mümkün olduğu kadar eşit seviyede tutulmalıdır. Kısa tutulduğu zaman yemek yiyen kişinin yediği kaptaki hareket alanı daralır. Yemek çubuklarıyla ilgili en önemli araştırmalardan biri Edward Wang'a (2015) aittir. O, çalışmasında yemek çubuklarının tarihini ve kültürel kodlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Wang'ın çalışmasından hareketle bu çubukların tarihi geçmişini kısaca şöyle özetlenebilir:

Yemek çubuklarının tarihi Çin'de yürütülen arkeolojik kazılardan elde edilen buluntularla birlikte MÖ 7. yüzyıla kadar gider. Neden yemek çubuklarının bir yemek yeme aracı olarak kullanıldığı ise Han Hanedanlığı (MÖ 206 - MS 220) döneminden kalan bir metinden tanıklanır. Bu metinde haşlanmış tahılın ve sebzenin statüsü ne olursa olsun prenslerden sıradan insanlara kadar herkes tarafından yendiği kayıtlıdır. Aynı metin, haşlama yöntemiyle güveçte pişen yiyecekleri yerken kişinin yemek çubukları kullanması gerektiğini de emreder. Çünkü yemek çubukları, yiyecek

maddelerini örneğin sebzeleri bir güveçten veya herhangi bir sulu yemekten almak için daha etkilidir (Wang, 2015: 16-41).

III. yüzyıldan itibaren değirmen taşının buğdayı öğütmesinin yanı sıra yağ üretiminde kullanılan kanola tohumunu da öğütmesi, yemeklerin pişirilmesinde yağda kızartmanın önünü açar. Yağda kızartılacak yiyecekler lokma büyüklüğünde kesildiğinden bunların yemek çubuklarıyla yenilmesini daha uygun hâle getirir. Hem buğdaya dayalı yemeklerin çeşitlenmesiyle hem de haşlama yöntemi dışında kızartma yönteminin de yemek pişirimi için kullanılmaya başlanmasıyla 10. yüzyıla doğru yemek çubukları başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinin çoğunda kaşığın yerini almaya başlar. Çünkü kaşık buğdaydan yapılan hamur işi yiyecekleri taşıyamaz (Wang, 2015: 60).

Tarihte yemek çubuklarının yükselişine yönelik ikinci önemli etken XI. yüzyıldan itibaren Vietnam ve Güney Çin'den Kuzey Çin'e, ardından Kore ve Japonya'ya kadar Asya genelinde pirinç tüketiminin artmasıdır. Dariya göre daha kıvamlı olan pişmiş pirinç yemek çubuklarıyla kolaylıkla yenilebilir. Bir süre sonra yemek çubukları Japonya, Çin ve Vietnam'da "özel" bir yemek yeme aracı haline gelmiştir. Kore bir istisnadır çünkü bugüne kadar Koreliler tarafından yemek zamanlarında kaşık ve yemek çubukları genellikle bir set olarak birlikte kullanılmıştır (Wang, 2015: 8-10).

Zaman içerisinde yemek çubukları sadece yemek yenen araçlar olmaktan çıkmış Uzak Doğu kültürünün vazgeçilmez bir taşıyıcı unsuru olmuştur. 7. yüzyıldan itibaren Tang kültürünün Asya'daki yaygın etkisi sayesinde, yemek çubuklarının artan popüleritesi Tang toprak sınırlarının ötesine, kuzeyde Türk-Moğol meraları, Kore Yarımadası ve kuzeydoğu ve doğuda Japon adaları gibi bölgelere de yayılmıştır.

Eski Türklerde Yemek Çubukları

I. ve II. Türk Kağanlığı'nın Tang hanedanlığıyla aynı dönemlerde tarih sahnesinde olduğu, 50 yıl Çin'in esareti altında yaşadığı ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da sosyo-ekonomik ilişkilerin devam ettiği düşünüldüğünde Köktürklerin yemek çubuklarını görmüş ve kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak yazıtlar dönemi Türkçesinde yemek çubukları anlamına gelen bir sözcüğe rastlanmamıştır. Bunun nedeni yazıtlar dönemi Türkçesinden elde edilen dil malzemelerinin daha çok politik ve askerî metinlerden oluşmasıdır.

Türklerin kesin olarak yemek çubuklarını kullandıklarının bilindiği dönem Eski Uygurlar dönemidir. Bu konuyla ilgili Bahaeddin Ögel şunları kaydetmektedir:

"Eski Türklerin pilavı ne ile yediklerini gösteren çok eski ve açık bir bilgimiz yoktur. Uygur soyluları ile okumuşları herhalde pilavı Çinliler gibi 'Çin çubukları' ile yiyorlardır. Çünkü Uygurların eski boyalı duvar resimlerinde Uygur büyüklerinin kemerlerinde, kılıflarından asılı olarak duran Çin çubuklarını görüyoruz. Halkın ise nasıl yediğini kesin olarak bilmiyoruz" (1985: 213).

Ögel'in belirttiği gibi Uygurlara ait IX. yüzyıldan kalma aşağıdaki duvar resminde Uygur soylularının bellerindeki kuşaktan sarkan yemek çubuklarının varlığı açık bir şekilde görülmektedir.

Ancak sadece soyluların değil halkın da yemek çubuklarını kullandıklarını düşündüren çeşitli dillik veriler mevcuttur. Bunlardan ilki Çin'de Ming Hanedanlığı döneminde 1382 yılında yazılmaya başlanan *Kao-ch'ang-kuan-tza-tzu* "İdikut Kurulu Sözlüğü veya İdikut Sözlüğü" anlamına gelen Eski Uygurca Çince sözlükte yemek çubukları için kullanılan sözcük *çöki* sözcüğüdür. Sözlükte *çökinin* Çince karşılığı olarak *chu* sözcüğü verilmiştir (Yunusoglu, 2012: 87).

Yine Eski Uygur Türkçesiyle yazılıp 13-14. yüzyıllar arasına tarihlendirilen ve literatürde *Eski Uygur Hukuk Belgeleri* veya *Eski Uygur Sivil Dokümanları* adıyla yer alan belgelerde "yemek çubukları" anlamında kullanılan *çöki* sözcüğü tanıklanır. *Çöki* vasiyetname belgelerinin birinde geçer:

1. [t]oñuz yıl törtünç ay män karaçuk ağır iglämiş-tä oglum-
2. [-k]a kalmış tavar-ıg öğiglöp koğdum. on {tokuz} ulug hu-a-çan töşäk
3. üç törtkil töşäk. yeti yürün tarda (?) töşäk. beş boz-ak
4. [ta]rda töşäk. bir tükçük (?) töşäki. bir marmur (?).bir siliñ
5. ///i (?) kızıg käviz. altı y(e)g(i)rmi yagak ayak. beş yagak täpsi.
6. [t]ört ıgaç täpsi. iki yagak könäk. bir bädiz-lig sır /
7. [k]önäk. bir yagak kapan. bir ıgaç kapan. bir yagak
8. irkün(?). iki söğüt erkün (?). bir sır ayak. üç yagak mün
9. uz-luk.iki yagak kadıñ. yeti teräk kađıñ. bir kurug sin (?)
10. //K. bir ça-çan. iki sır kaşuk. altı kiş<i>lik sır **çöki**. säkiz
11. on kiş<i>lik kız-ıl **çöki**. bir bädiz-lig sutku. üç üçä kaplık
12. küp. üç birär kaplık idiş. (Yamada, 1993: 137)

(1-2) "Domuz yılının dördüncü ayında ben Karaçuk, ağır hastalığa tutulduğumdan oğluma kalan malı mülkü miras düzenleyip bıraktım."

(2-12) “On (dokuz) tane büyük desenli keçe döşek, üç tane dört köşeli döşek, yedi beyaz tarda (?) döşek, beş boz tarda (?) döşek, bir tane tükçük (?) döşek, bir tane marmur (?), bir tane ipekli kumaş, iki tane sınır halısı, on altı tane ceviz kâse, beş tane ceviz tabak, dört tane ağaç tabak, iki tane ceviz kova, bir tane boyalı, cilalı kova, bir tane ceviz büyük kâse, bir tane ağaç büyük kâse, bir tane ceviz erkün (?), iki tane söğüt erkün (?), bir tane cilalı kâse, üç tane ceviz çorba kâsesi (?), iki tane ceviz kap, yedi tane kavak kap, bir tane kuru sin (?) [...] bir tane çay fincanı, iki tane cilalı kaşık, altı kişilik cilalı **yemek çubukları**, seksen kişilik kırmızı **yemek çubukları**, bir tane resimli kutu, üç tane üçer kaplık sürahi, üç tane birer kaplık kap...”

Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere ağır hastalığa yakalanan bir Uygur’un kalan malının çetelesini yazarak oğluna miras bıraktığı, bu mallar arasında altı kişilik cilalı ve seksen kişilik kırmızı renkte yemek çubukları da bulunmaktadır. Yemek çubuklarını ifade etmek için yine *çöki* sözcüğü kullanılmıştır.

Eski Uygurlarla aynı dönemde tarih sahnesinde bulunan ve onlara komşu olan bir diğer Türk devleti Karahanlılarda ise yemek çubuklarının kullanıldığına dair herhangi bir dillik veri bulunamamıştır. Döneminin mutfak ve yemek kültürüyle ilgili ayrıntılı bilgiler içeren *Dîvânü Lügâti’t Türk*’te bile yemek çubuklarıyla ilgili hiçbir bilgi tespit edilememiştir. Bunun nedeni İslamiyet’in etkisiyle Çin kültüründen uzaklaşıp Arap ve Fars kültürüyle daha yakın ilişkiler kurulması ve sonucunda yemek çubuklarının kullanımlarının bırakılması olarak düşünülebilir.

Çöki Sözcüğünün Kökeni

Sözcüğün kökeniyle ilgili tarihi dönem etimolojik sözlüklerinde ve müstakil araştırmalarda çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Clauson, *çöke* maddesinde ele aldığı sözcük için iki farklı anlam verir. Bunlardan biri “terazinin kirişi”, diğeri ise “yemek çubukları” şeklindedir. “Terazinin kirişi” anlamı için sözcüğü *çök-* eylemine dayandıran Clauson “yemek çubukları” anlamı içinse sözcüğün “muhtemelen Çince bir sözcükten bozulma” olduğunu kaydeder (1972: 414). *Drevnetyurkskiy Slovar*’da sözcüğün “yemek çubukları” anlamı tanımlanmaz (1969: 154-155). Räsänen, *çoka* şeklinde madde başı aldığı sözcük için “Çin yemek çubukları” ve “Hâkimin önünde bir bardağa yerleştirilen çubuklar” anlamını verir. Räsänen de sözcüğün muhtemelen Çince bir kökene dayandığını belirtir (1969: 114). Ligeti, sözcüğü *çöki* şeklinde okur ve Pinyin biçimini (cho ki) şeklinde gösterir. Sözcüğün çeşitli dillerdeki fonetik biçimini veren Ligeti, *çöki* için bir köken bilgisi belirtmez (1966: 154). Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*’da Eski Türkçede *-l* ve *-sl* filden isim yapma ekiyle türeyen sözcüklerde *çöki* sözcüğüne yer vermez (1991: 340). Peter B. Golden, *Chopsticks and pasta in medieval Turkic cuisine* adlı makalesinde sözcüğün muhtemelen Çince bir ödünçleme olduğunu düşünür. Golden’a göre tahıl bazlı gıdalar ve bunların hazırlanması için gerekli olan mutfak eşyalarıyla ilgili terimler için en olası kaynak Çince gibi görünmektedir (1994: 74).

Ayazlı, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* adlı eserinde sözcüğün kökeni için Clauson'a atıf yapar ve *çök-* eylemine dayandırır. Ayrıca sözcüğün *çoka* ve *çuka* varyantıyla Yeni Uygurcada yaşadığını belirtir (2016: 101). *Uygurca Çince İdikut Sözlüğü*'nü yayımlayan Yunusoğlu, *çökiyi* Eski Uygurcadaki alıntı sözcükler arasında değerlendirmeyi ve Türkçe kabul eder (2012: 56-58). Eski Uygurcanın söz varlığıyla Yeni Uygurcanın söz varlığını isimler özelinde karşılaştıran Aizizi, Yeni Uygurcadaki *çoka* sözcüğünün Eski Uygurca *çöki* sözcüğünden geldiğini belirtir ve sözcüğün tarihi gelişimini *çöki* > *çökü* > *çoki* > *çoka* şeklinde gösterir. (2022: 436).

Görüldüğü üzere etimolojik sözlüklerde ve müstakil çalışmalarda sözcüğün kökeninin Çince veya Türkçe olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte hiçbir araştırmacı kesin bir kanıt sunmamıştır. Bugünkü Çinceye bakıldığında yemek çubukları için kullanılan sözcük *kuaizi* (筷子) sözcüğüdür. Bu sözcüğün ilk iminin yazımında “bambu” anlamına gelen ve Eski Çinceye yemek çubukları için kullanılan *zhu/chu* (竹) imi yer almaktadır (Ceylan, 2023, s. 99). Zira *Uygurca Çince İdikut Sözlüğü*'nde *çöki* sözcüğünün Çince karşılığı olarak *chu* (竹)'nun verilmesi bu durumu doğrulamaktadır (bk. Yunusoğlu, 2012: 87). Yine aynı sözlüğün bitkiler bölümünde Eski Türkçe *kamış* sözcüğünün Çince karşılığı olarak *chu* (竹) verilmiştir (Yunusoğlu, 2012: 69).

Bu örnekler dışında Eski Uygurca *çı* “bambu flüt” sözcüğüyle *çuen* “bambu kabı” sözcüğünün yine Çince *chu* iminden gelmesi (Wilkens, 2021: 227) semantik açıdan Eski Uygurca *çöki* sözcüğünün bambu anlamına gelen Çince *zhu/chu* imiyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Çünkü bambu tarih boyunca hem çok sık yetişmesi hem de çabuk büyümesi nedeniyle Uzak Doğu'da en çok işlenen bitkilerden biri olmuştur. Eski Çin'de de bambunun çok olması insanların günlük hayatın pek çok alanında bambuyu kullanmasını sağlamıştır. İnşaattan ulaşıma, müzik aletinden, ev eşyalarına kadar pek çok araç gerek bambudan yapılmıştır (Ceylan, 2023: 99-100). Bambunun eski Çin'de sosyal hayatın pek çok alanında kullanılan işlevli bir bitki olma durumu aynı coğrafyada yaşayan Uygurlar için de geçerli olabilir. Tıpkı Çinliler gibi eski Uygurlar da yemek çubukları dâhil birçok araç gerecini, örneğin *kamış idiş* “kamış sepeti” *kamış alaçuk* “kamış kulübesi” (Wilkens, 2021: 327) vb. kamıştan yani bambudan üretmiştir.

Çöki, Türkçe açısından ele alındığında Eski Türkçe *çök-* “çökmek, batmak, umutsuzluğa düşmek (mec)” fiiline *-İ* fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşan bir sözcük olarak değerlendirilmiştir. Ancak *-İ* ekinin Eski Türkçede alet adı türetmede hemen hemen hiç kullanılmaması ve semantik açıdan fiilinin *çök-* eylemine dayandırılması biraz zoraki görünmektedir.

Sözcüğün ilk hecesi hem anlam hem de biçim bakımından Çinceye daha yakın durmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi *çökinin* Çince karşılığı olarak *chu* verilmiştir. *Chu* Çinceye bambuyu temsil eden bir imdir.

Bambunun Orta Asya'da sık yetişen bir bitki olması ve o dönemde pek çok eşyanın ham maddesi olması anlamsal açıdan daha uygun görünmektedir. İkinci hecesi için de düşüncemiz Çince de alet üretiminde kullanılan bir son ek olan *-qi*'nin bu sözcükteki varlığıdır. Örneğin Çin. *tiě + qi < tiě* "demir" + *qi* "demir eşya", Çin. *jì suàn + qi < jì suàn* "hesap" + *qi* "hesap makinesi" vb. (Ma, 2016: 48).

Buradan hareketle kanaatimiz *çöki* sözcüğünün Çince *chu-qi* "bambudan yapılan alet, yemek çubukları" sözcüğünden geldiğidir. Zira bu etimoloji yapısal ve anlamsal açıdan bir sorun teşkil etmemektedir.

Türk Kültüründe Yemek Çubukları

Özellikle Budist eski Uygurlarda yukarıdaki vasiyetnamede de görüldüğü gibi yemek çubukları değerli bir eşyadır ve babadan oğula bırakılan bir mirastır. Yine vasiyetnameden anlaşılmaktadır ki eski Uygurların farklı renklerde ve farklı türlerde yemek çubukları bulunmaktadır. Ayrıca yemek çubuklarının sayısında da değişiklik görülmektedir. Bir evdeki yemek çubuklarının sayısı eski Uygurlar arasında kişinin toplumdaki statüsünü göstermesi bakımından önemli bir gösterge olabilir. Günümüzde eski Uygurların devamı olan Müslüman Uygur Türklerinde yemek çubuklarının kullanımında aile yapılarına göre farklılıklar görülmektedir. Muhafazakâr Uygurlar arasında yemeği çubuklarla kısıtarak yemenin yemeğe karşı yapılan bir saygısızlık olduğu düşüncesi vardır (Veli, 2022: 92). Bunun dışında Urumçi başta olmak üzere Doğu Türkistan'ın büyük şehirlerinde yemek çubukları hâlen yaygın olarak kullanılmaktadır.

Uygurlar dışında Çin'de yaşayan Salar Türkleri de yemek çubuklarını kullanan Türk boylarındandır. Yemek çubukları, Salarların gelenek göreneklerinde önemli yer tutmaktadır. Bu konuyla ilgili Nezir Temur'un Salarların evlilik adetlerini incelediği çalışması dikkate değerdir. Mesela Salarların evlilik adetlerinden olan duvak açmada gelinin dayısı duvağı yemek çubuklarıyla kaldırır. Ayrıca duvağı kaldırırken para ister. Eğer damat tarafı para vermeye gönüllü olmazsa yemek çubuklarını kırmakla tehdit eder. Çünkü yemek çubuklarının kırılması uğursuzluktur (Temur, 2009: 496).

Uygurlar ve Salarlar tarafından uzun yıllardır yemek yeme aracı olarak kullanılan ve zamanla diğer Uzak Doğu halkları gibi onların kültüründe önemli yer edinen yemek çubuklarının kullanımı son yıllarda Türkiye'de artış göstermiştir. Özellikle İstanbul, Ankara gibi metropollerde ve Antalya, Muğla gibi turizm şehirlerinde açılan Çin, Japon ve Uygur restoranlarında yemekler bu çubuklarla yenmektedir.

Sonuç

Araştırmanın sonuçları şu şekildedir:

1. Köktürkler döneminden herhangi bir dillik veri bulunmasa da eski Uygur metinlerinden hareketle kesin olarak söylenebilir ki eski Türkler yemek çubuklarını kullanmışlardır.

2. Eski Türklerin yemek çubukları için kullandıkları sözcük eski Uygur hukuk belgelerinden ve *Uygurca Çince İdikut Sözlüğü*'nde tanıklanan *çöki* sözcüğüdür.

3. *Çöki* hakkında yapılan köken bilgisel açıklamalarda sözcüğün Türkçe olduğu görüşü morfolojik ve semantik açıdan mümkün görünmemektedir.

4. *Çöki*, Çince'den Eski Uygurcaya geçen bir sözcüktür ve Çince aslı *chu-qi* "bambudan yapılan alet, yemek çubukları" sözcüğü olmalıdır.

5. *Chu* imi Çince'de bambuyu temsil eden bir imdir ve hem Klasik Çince'de *chu* (竹) hem de Modern Çince'de *kuaizi* (筷子) yemek çubukları sözcüğünün Çincesinde bu im vardır.

6. Yeni Uygurcada yemek çubukları için günümüzde *çöki* yerine *çoka/çuka* sözcüğü kullanılmaktadır.

7. Bugün hâlen yemek çubukları Uygurlar ve Salarlar tarafından yaygın olarak kullanılmakta ve onların gelenek-göreneklerinde, yemek yeme kültürlerinde duruma göre olumlu ya da olumsuz bir sembol olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Aizizi, M. (2022). *Eski Uygurca ve Yeni Uygurcanın söz varlığının isimler açısından karşılaştırılması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceylan, Ertugrul (2023). Çin kültüründe bambu. *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*, 42, 95-107.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Desheng C. & Zheng T. (2013). "Chopsticks as a cultural symbol in China" *IOSR Journal of Research & Method in Education (IOSR-JRME) Volume 1, Issue 4 PP 01-02*.
- Doerfer, G. (1963-75). *Türkische und mongolische elemente im neupersischen, I-IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation I-II*. Wiesbaden: Harassowitz.
- Golden, B. P. (1994). Chopsticks and pasta in medieval Turkic cuisine. *Rocznik orientalistyczny*, 49, 71-80.
- Ligeti, L. (1966). Un vocabulaire Sino-Ouigour des Ming: Le Kao-Tch'ang-Kouan Yı-Chou du Bureau des Traducteurs. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19(2), 117-199.

- Ma, L. (2016). *Çince ve Türkçede isimlerin biçimbilimsel karşılaştırılması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Nadelyaev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurskiy slovar*, Leningrad: İzdatelctvo Nauka.
- Ögel, B. (1985). *Türk kültür tarihine giriş (I-IX)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais Ugrilainen Seura.
- Temur, N. (2009). Salar Türklerinde evlilikle ilgili adetler. *Gazi Türkiyat*, 1(5), 483-501.
- Veli, H. (2022). *Eski Uyumlarda yerleşik yaşam kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Wang, E. (2015). *Chopsticks: A cultural and culinary history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yamada, N. (1993), *Sammlung Uigurischer kontrakte*. Osaka: Osaka University Press.
- Yunusoğlu, M. K. (2012). *Uygurca Çince idikut sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: <https://www.hisglobal.com.tr/blog/chopstick-kullanma-rehberi> (Erişim: 20.12.2023)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. / Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.